

MIKOŁAJ TYRCHAN
(Uniwersytet Adama Mickiewicza)

Nauki historycznoprawne w latach 60. XX wieku – organizacja badań

Abstract

The research in legal history in the 1960s: The organization of research and the major publications in this field

The paper is concerned with the development of legal history research in Poland in the post-Stalinist period, up to the end of the 1960s. The legal historians actually engaged themselves in the academic research of the time and developed, to the extent to which that was possible, the contacts with the western University centres. What was published were the significant handbooks and monographs. The publications laid out the new important research lines. The paper reviews, in a synthetic way, the interests of the authors of the publications both in the areas of Polish constitutional and legal history as well as in the field of general history of state and law. The publications of the most important authors were presented.

Key words: jurisprudence in Poland, stalinism, marksism, Polish Academy of Science, „Czasopismo Prawno-Historyczne”

Słowa kluczowe: nauka prawa w Polsce, stalinizm, marksizm, Polska Akademia Nauk, „Czasopismo Prawno-Historyczne”

1. Historycy prawa a procesy stopniowej destalinizacji w polskich naukach humanistycznych i historycznych po 1956 roku

Nauki historycznoprawne stanowią jeden z istotnych działów prawoznawstwa – obok teorii prawa, dogmatyki oraz komparatystyki prawniczej¹. Zajmują się badaniem

¹ K. Opalek, *Problemy metodologiczne nauki prawa*, Warszawa 1962; *idem*, *Z problematyki podziału nauk prawnych*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego – Prace prawnicze* 1960, nr 7; S. Ehrlich, *Kilka uwag w sprawie metodologii nauk prawnych*, PiP, 1964, nr 11.

genezy i rozwoju instytucji publicznoprawnych oraz prawa prywatnego od starożytności do czasów współczesnych². W strukturze tych nauk wyróżnia się obecnie powszechną historię państwa i prawa, historię państwa i prawa danego obszaru (na przykład historię państwa i prawa polskiego), naukę rzymskiego prawa prywatnego oraz historię doktryn politycznych i prawnych³. Wyodrębnia się ponadto historię administracji obejmującą dzieje instytucji administracji publicznej i myśli administracyjnej. Dyscypliny te zawsze łączyły się z przedmiotami dogmatycznymi i teorią prawa oraz z badaniami z zakresu historii „ogólnej”. W niniejszym artykule omówiono zagadnienia związane z rozwojem historii państwa i prawa polskiego oraz powszechnej historii państwa i prawa. Pominięto w nim problematykę dotyczącą badań prowadzonych w zakresie historii doktryn, prawa rzymskiego i historii administracji, gdyż wymaga ona w zasadzie odrębnych opracowań z zakresu historii historiografii historycznoprawnej.

Na przełomie lat 40. i 50. XX wieku polskie nauki historycznoprawne zostały poddane – podobnie jak większość nauk społecznych i humanistycznych – przymusowej indoktrynacji metodologicznej w kierunku dogmatycznie rozumianej filozofii marksistowskiej⁴. Oficjalna polityka naukowa władz komunistycznych oraz intensywne działania instytucji cenzury powodowały istotne ograniczenia w zakresie autonomii badań naukowych, co wyrażało się między innymi w arbitralnym narzucaniu tematyki

² Zob. W. Sobociński, *Historia prawa a historia na tle zagadnienia klasyfikacji nauk*, „Życie Nauki” 1946, nr 7–8, s. 30–37; J. Adamus, *Metoda prawnicza w historii*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego – Nauki humanistyczno-społeczne 1955, z. 2, s. 5–36; S. Ehrlich, *Teoria a historia w nauce prawa*, CPH, 1964, t. 16, z. 1, s. 283–289; W. Zakrzewski, *Nauki historycznoprawne a prawnopozytywne*, CPH, 1964, t. 16, z. 1, s. 291–304; B. Leśnodorski, *Historia prawa wśród innych nauk historycznych*, CPH, 1964, t. 16, z. 1, s. 305–317; J. Bardach, *Miejsce historii państwa i prawa w systemie nauk prawnych i jej rola w kształceniu prawniczym*, PiP, 1965, nr 5–6, s. 765–774; S. Grodziski, *Uwagi o historii prawa, jej miejscu wśród nauk historycznych i nazwie*, „Historyka” 1972, t. 3, s. 89–101.

³ Dokonuje się ponadto rozróżnień na historię państwa (ustroju) oraz historię prawa sądowego obejmującą historię źródeł, historię prawa prywatnego, historię prawa karnego, historię procesu sądowego i historię samego sądownictwa.

⁴ Na temat procesu stalinizacji w nauce polskiej (szczególnie w zakresie nauk historycznych i prawnych) zob. m.in. K. Kersten, *Nauka polska 1939–1956 wobec totalitaryzmów*, „Wiadomości Historyczne” 1998, nr 3; P. Hubner, *Nauka polska po II wojnie światowej. Idee i instytucje*, Warszawa 1987; *idem*, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953*, Warszawa 1992; S. Mauerberg, *Nauka i szkolnictwo wyższe w latach 1939–1951* [w:] *Historia nauki polskiej*, t. V: 1918–1951, red. Z. Skubała-Tokarska, Warszawa 1992; S. Salmonowicz, *Profesorowie i studenci w dobie stalinizmu w Polsce (1944–1956)* [w:] *Polacy wobec PRL. Strategie przystosowawcze*, red. G. Miernik, Kielce 2006; R. Herczyński, *Spetana nauka. Opozycja intelektualna w Polsce 1945–1970*, Warszawa 2008; R. Stobiecki, *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce (II połowa lat czterdziestych – początek pięćdziesiątych)*, Łódź 1993; *idem*, *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna ... ale skomplikowana. Studia i szkice*, Warszawa 2007; T. Rutkowski, *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*, Warszawa 2008; P. Hubner, *Przebudowa nauk historycznych w Polsce (1947–1953)*, PH, 1987, r. 94, nr 3; Z. – W. [R. Wraga, S. Zadrozny], *Sowietyzacja nauki*, „Kultura” 1950, nr 6, s. 125–130; J. Connelly, *Szkolnictwo wyższe w Europie Środkowej i Wschodniej w epoce stalinizacji* [w:] *Skryte oblicze systemu komunistycznego. U źródeł zła*, red. R. Backer, P. Hubner, Warszawa 1997; *idem*, *Captive University. The Sovietization of East German, Czech and Polish Higher Education 1945–1956*, Londyn 2000; A. Grabski, *Klasyczny marksizm a historiografia, Odmiany historiografii marksistowskiej w XX wieku* [w:] *idem*, *Dzieje historiografii*, Poznań 2003; T. Manteuffel, *Warunki rozwoju nauki historycznej w dziesięcioleciu 1948–1958*, PH, 1995, r. 102, nr 2; M. Górny, *Przed wszystkim ma być naród. Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2007.

badawczej, kierunku interpretowania źródeł czy też pożądaney wizji rozwoju dziejowego Polski (z uwzględnieniem walki klasowej, procesów wpływu bazy na nadbudowę itp.)⁵.

Od roku 1955 – wraz z postępującymi zmianami polityczno-społecznymi w Polsce – następował proces rozliczania się środowiska naukowego z „błędów i wypaczeń” okresu stalinowskiego. Jak trafnie zauważył Rafał Stobiecki, indoktrynowane nauki humanistyczne i historyczne zaczęły zbliżać się stopniowo do modelu organizacyjnego tych dyscyplin z okresu międzywojennego⁶. Po 1956 roku nastąpiło znaczne wzmocnienie pozycji tradycyjnych instytucji życia naukowego (uniwersytetów, towarzystw naukowych) połączone z pewnym marginalizowaniem rozmaitych ideologiczno-instytucjonalnych struktur partyjnych, powrócono też do idei cyklicznych zjazdów całego środowiska historyków polskich⁷. Nastąpiło ponadto znaczące nawiązanie i rozwinięcie kontaktów z nauką zachodnioeuropejską, przede wszystkim z badaczami francuskimi⁸.

Rozwój pluralizmu metodologicznego spowodował zasadniczo odrzucenie stalinowskiego dogmatyzmu naukowego, w dopuszczalnych granicach zakreślonych przez ideologiczną politykę naukową władz. W pracy badawczej historyków polskich mieszały się wobec tego „obowiązkowe” wątki teoretyczno-metodologiczne oraz świadomie wybierane niemarksistowskie procedury naukowe⁹.

Władza partyjna zasadniczo po 1956 roku została zmuszona do ostatecznego zrezygnowania z polityki ścisłego nadzoru nad krajową historiografią, kontrolując jedynie jej wybrane obszary przedmiotowe. Historycy starali się jednak również – w związku z istnieniem cenzury i specyficznego zjawiska tak zwanej autocenzury – przestrzegać określone tematy tabu¹⁰. Ośrodki partyjne próbowały ponadto wpływać na politykę kadrowo-organizacyjną środowisk historycznych za pomocą odpowiednich działań służby

⁵ Zob. M. Tyrchan, *Nauki historycznoprawne w Polsce 1945–1956*, „Przegląd Historyczny” 2012, nr 1, s. 151–174; S. Salmonowicz, *Profesorowie i studenci w dobie stalinizmu w Polsce (1944–1956)* [w:] *Polacy wobec PRL. Strategie przystosowawcze*, Kielce 2003, s. 75–91; idem, *Jak studiowałem w dobie polskiego stalinizmu*, „Analecta” 2002, nr 1–2, s. 313–336.

⁶ R. Stobiecki, *Historia i historycy w latach przelomu październikowego 1956*, „Tygiel Kultury” 1996, nr 10–11; idem, *Historiografia PRL...*, s. 129–131, 172–175; R. Herczyński, *Spełnana nauka...*, s. 155–328; T. Rutkowski, *Nauki historyczne...*, s. 272–343; A. Czyżewski, *Proces destalinizacji polskiej nauki historycznej w drugiej połowie lat 50. XX wieku*, Warszawa 2007.

⁷ S. Żółkiewski, *Aktualna sytuacja w humanistyce polskiej*, NP, 1961, nr 1; Z. Jordan, *O sytuacji w nauce polskiej*, „Kultura” 1961, nr 3, s. 22–54; P. Hubner, *Zmiany w systemie szkolnictwa wyższego w Polsce (1960–1970)*, NP, 2002, nr 11; T. Rutkowski, *Niestabilna stabilizacja. PZPR wobec nauki (1956–1970)*, „Przegląd Humanistyczny” 2006, nr 4; A. Gładysz, *Oświata, kultura, nauka w Polsce lat sześćdziesiątych. Wybrane problemy*, Warszawa–Kraków 1987.

⁸ A. Wierzbicki, *W stronę postaw otwartych. „Annales” w refleksji historyków polskich po II wojnie światowej* [w:] *Klio polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej po II wojnie światowej*, red. A. Wierzbicki, Warszawa 2004.

⁹ W polskich badaniach historiograficznych po 1956 r. Rafał Stobiecki wyróżnia zasadniczo trzy ogólne opcje teoretyczne – powrotu do tradycji indywidualistycznego historyzmu (akcentującego wagę dziejów politycznych i rolę wybitnych jednostek), szerokich badań z zakresu historii społeczno-gospodarczej oraz „oficjalny” nurt marksistowski (R. Stobiecki, *Historiografia PRL...*, s. 129–133, 172–183).

¹⁰ Z. Romek, „Cenzura kreatywna” w PRL a środowisko naukowe historyków, PH, 2006, r. 113, nr 1; idem, *Cenzura w PRL a historiografia – pytania i problemy badawcze* [w:] *Metodologiczne problemy syntezy historii historiografii polskiej*, red. J. Maternicki, Rzeszów 1998; *Cenzura w PRL. Relacje historyków*, red. Z. Romek, Warszawa 2000; Z. Romek, *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944–1970*, Warszawa 2010.

bezpieczeństwa i jej tajnych współpracowników bądź też otwartych (choć stosunkowo rzadkich) represji polityczno-karnych.

Środowisko historyków prawa aktywnie współuczestniczyło w zmianach polityki naukowej, związanych z politycznym przełomem 1956 roku. Krytyka polityki władz wobec środowiska naukowego narastała w tym czasie w większości ośrodków naukowych w Polsce, osiągając kulminacyjny punkt w okresie przesilenia politycznego w październiku 1956 roku. Obok rozliczeń personalnych prowadzonych w środowisku historycznym doszło do odblokowania drogi awansu zawodowego licznej grupy historyków odsuwanych przymusowo w okresie stalinowskim na boczny tor działalności naukowej. Byli w niej również historycy prawa – Jakub Sawicki i Seweryn Wysłouch. W styczniu 1957 roku członkiem rzeczywistym PAN został Rafał Taubenschlag¹¹. Należy się przy tym zgodzić z tezą Tadeusza Rutkowskiego, że w rezultacie zmian październikowych na przełomie lat 1956 i 1957 doszło do wyraźnego zmniejszenia roli odgrywanej w środowisku naukowym przez czołowych historyków partyjnych (między innymi Żannę Kormanową, Leona Grosfelda i Celinę Bobińską). Nastąpiło też ogólne ożywienie krytyki naukowej i okresowe zelżenie cenzury.

Dla historyków prawa istotne znaczenie miało powstanie w 1956 roku odrębnego Instytutu Nauk Prawnych PAN, w ramach którego utworzono też Dział Historii Państwa i Prawa¹². Z PAN związali się między innymi Juliusz Bardach, Karol Koranyi, Bogusław Leśnodorski, Władysław Sobociński, Konstanty Grzybowski, Adam Vetulani, Józef Matuszewski, Jan Baszkiewicz, Franciszek Ryszka i Andrzej Ajnenkiel. Głównym zadaniem tej grupy miało być sfinalizowanie prac dotyczących stworzenia syntezy historii państwa i prawa polskiego, opartych na założeniach marksistowskich i pogłębionych badań źródłowych. Planowano ponadto napisanie syntezy powszechnej historii państwa i prawa, historii doktryn politycznych i prawnych oraz edycję źródeł. Określone zadania Działu Historii Państwa i Prawa realizowały poszczególne zespoły badawcze w Warszawie, Krakowie i Poznaniu. W tym ostatnim ośrodku wydawano ważny periodyk środowiskowy – „Czasopismo Prawno-Historyczne” organizacyjnie usytuowany w ramach Instytutu Nauk Prawnych PAN.

Od 1956 roku następował też stopniowy rozwój naukowych kontaktów polskich historyków prawa z badaczami zagranicznymi – z krajów zachodnich i socjalistycznych. Wyjeżdżali oni na konferencje, staże i stypendia naukowe między innymi do ZSRR (Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski), NRD i RFN (Franciszek Ryszka), Francji (Bardach, Ryszka, Leśnodorski, Michał Sczaniecki, Jakub Sawicki, Jan Baszkiewicz, Konstanty Grzybowski, Stanisław Salmonowicz) i Włoch (Witold Wołodkiewicz). Te wyjazdy naukowe wpływały na rozwój badań prowadzonych w zakresie powszech-

¹¹ Rafał Taubenschlag pełnił wówczas funkcję nestora polskiej i europejskiej papirologii prawniczej, zajmując bardzo istotne miejsce w międzynarodowym życiu naukowym. W kierowanym przez niego periodyku „The Journal of Juristic Papyrology” ogłaszano rozprawy z zakresu prawa hellenistycznego Egiptu, prawa greckiego, rzymskiego i praw orientalnych. Publikowano teksty prawnicze oraz artykuły filologiczne i historyczne; zob. J. Modrzejewski, *Papirologia i prace antyczne w Polsce – prace i perspektywy*, NP, 1957, nr 3, s. 150–161.

¹² A. Ajnenkiel, *Badania historyczno-prawne w Instytucie Historii PAN [w:] Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk 1953–2003*, red. S. Kuczyński, Warszawa 2003, s. 101–102.

nej historii państwa i prawa oraz prawa rzymskiego¹³. Historycy polscy publikowali też coraz częściej artykuły w prestiżowych zachodnich periodykach historycznoprawnych i romanistycznych. W tym zakresie wyróżniał się zwłaszcza Stanisław Salmonowicz.

W 1957 roku wydano dwa pierwsze tomy syntezy historii państwa i prawa Polski, przygotowywane przez środowisko historyków prawa związanych z PAN i uznane za poważne wydarzenie naukowe¹⁴. Oparte zostały, zgodnie z założeniami, na głównych wytycznych metodologii marksistowskiej i materializmu historycznego. Ich treść była wobec tego związana ze schematami typowymi dla oficjalnej historiografii marksistowskiej, a zaprezentowane oceny procesu dziejowego oraz instytucji państwa i prawa łączyły się niewątpliwie z aktualnie obowiązującą doktryną. Pomimo tych wyraźnych ograniczeń ideologicznych pierwsze tomy *Historii państwa i prawa Polski* proponowały jednak zasadniczo nowatorskie ujęcia periodyzacyjne i syntetyczne, oparte na pogłębionych powojennych badaniach źródłowych oraz bardzo szerokiej literaturze przedmiotowej (obejmującej również dzieła naukowe powstałe przed 1939 roku). Charakterystyczną cechą I i II tomu syntezy było to, że dość częste odwoływanie się do metodologii marksistowskiej i akcentowanie „klasowych aspektów” danych instytucji, norm i praktyki prawniczej nie powodowało (typowego dla okresu stalinowskiego) dopasowywania za wszelką cenę faktów czy ocen do narzucanych ogólnie wytycznych. Dzieło Bardacha, Kaczmarczyka i Leśnodorskiego spotkało się z żywą polemiką w środowisku historyków prawa oraz historyków „ogólnych”. Do otwartej dyskusji na jego temat doszło na specjalnym posiedzeniu naukowym Komitetu Nauk Prawnych PAN w Warszawie 2 czerwca 1958 roku¹⁵. Uwagi i zastrzeżenia krytyczne wyrażone w trakcie dyskusji nad pierwszymi tomami podręcznika historii państwa i prawa Polski zostały uwzględnione w znacznej mierze w ich następnych wydaniach¹⁶.

Popaździernikowy rozwój badań historycznych i historycznoprawnych znalazł swój wyraz w toku obrad VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, odbywającego się w dniach 14–17 września 1958 roku w Krakowie¹⁷. Wygłoszone referaty obejmowały całość polskiego procesu historycznego, wysuwając na pierwszy plan historię

¹³ Zob. np. S. Salmonowicz, *Z wędrówek i przyjaźni naukowych: Francja* [w:] S. Salmonowicz, W. Wołodkiewicz, *Zagraniczne peregrynacje i przyjaźni naukowe polskich uczonych. Tom I*, Kraków 2008, s. 9–50.

¹⁴ J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, t. I: *Do połowy XV wieku*, Warszawa 1957; Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. II: *Od połowy XV wieku do r. 1795*, Warszawa 1957. W toku prac nad poszczególnymi fragmentami dzieła brali udział Jan Adamus, Konstanty Grzybowski, Stanisław Roman, Michał Sczaniecki, Władysław Sobociński, Adam Vetulani, Karol Koranyi, Jan Baszkiewicz. Pierwsze tomy syntezy były w znacznym zakresie rezultatem wcześniejszych konferencji naukowych, na których omawiano ich zakres czasowy i przedmiotowy oraz zgłaszano bardzo wiele uwag szczegółowych, uwzględnionych następnie w trakcie pisania monografii.

¹⁵ CPH, 1958, t. 10, z. 2, s. 361–373; PiP, 1958, nr 10, s. 661–672; S. Russocki, *Ogólnopolska Konferencja Historyków Państwa i Prawa*, KH, 1958, r. 65, nr 4.

¹⁶ A. Vetulani, K. Koranyi, J. Bardach, CPH, 1958, t. 10, z. 2, s. 307–359, 375–415; K. Koranyi, CPH, 1959, t. 11, z. 2, s. 285–295. Na skutek uwag K. Koranyiego podniesionych w zakresie dotyczącym historii prawa sądowego w kolejnych wydaniach I tomu syntezy zamieszczono opracowania Zbigniewa Zdrójkowskiego, Witolda Maisela i Krystyny Bukowskiej.

¹⁷ S. Herbst, *VIII Powszechny Zjazd Historyków Polskich*, KH, 1958, r. 65, nr 2; *VIII Powszechny Zjazd Historyków Polskich*, KH, 1959, r. 66, nr 1; *VIII Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Krakowie 14–17 września 1958. Referaty i dyskusja*, Warszawa 1959; *Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie 14–17 września 1958 r.*, Warszawa 1958.

kultury oraz idei społecznych i politycznych¹⁸. Ważną rolę odegrały również wystąpienia historyków prawa¹⁹. Główne referaty przedmiotowe wygłoszono w ramach odrębnej zjazdowej sekcji historii państwa i prawa, kierowanej przez Zdzisława Kaczmarczyka, Wojciecha Hejnosza, Karola Koranyiego i Adama Vetulaniego.

Zasadniczo należy podzielić tezę Stobieckiego, że VIII Zjazd oznaczał formalnie zakończenie otwarcie dogmatycznego modelu nauki stalinowskiej w Polsce. Obrady nawiązywały do tradycji zjazdów przedwojennych ze względu na układ tematycznych sekcji przedmiotowych, brak odrębnej sekcji metodologicznej, otwarte dyskusje dotyczące pojęcia feudalizmu czy problematyki powstań XIX wieku. Część referatów i wystąpień miała charakter wyraźnie rozliczeniowy, wzywający do pluralizmu metodologicznego²⁰. Zjazd miał przy tym zapoczątkować rozwój nurtu rewizjonistycznego w polskich naukach historycznych, oznaczającego pewien zakres swobody metodologicznej połączonej ogólnie z teoretyczną dominacją niedogmatycznego marksizmu. Oficjalne podsumowanie zjazdu stanowił artykuł Bardacha w „Nowych Drogach”, w którym wskazał on pozytywy i negatywy stalinowskiej polityki naukowej²¹. Wystąpienie Bardacha o charakterze częściowo propagandowym zwiastowało pewien zwrot polityki naukowej władz i stopniowe odchodzenie od klimatu popaździernikowej odwilży ideologicznej.

2. Organizacja życia naukowego w latach 1959–1968

Dekada lat 60. XX wieku przyniosła zasadniczo zastój w naukach humanistycznych, związany z zakończeniem popaździernikowych przemian demokratyzacyjnych i ogólną ideologizacją życia polityczno-społecznego w Polsce. W środowisku historyków nadal obok grupy badaczy partyjnych funkcjonowali naukowcy okazujący rezerwę czy niekiedy nawet otwartą niechęć wobec oficjalnej polityki władz. Istotną rolę odgrywała kadra przedwojenna i jej bezpośredni wychowankowie nawiązujący do tradycji naukowych sprzed 1939 roku.

Na Uniwersytecie Warszawskim badania z historii państwa i prawa polskiego prowadzili w omawianym okresie Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Władysław Rostocki, Jerzy Senkowski, Bogdan Sobol, Michał Pietrzak i Jakub Sawicki, odsunięty w latach stalinizmu od zajęć dydaktycznych²². Powszechną historię państwa i prawa wy-

¹⁸ Omawiano m.in. kulturę umysłową Polski Piastowskiej (Jerzy Kłoczowski), ideologię XVII w. (Stanisław Herbst), program pracy organicznej w XIX w. (Stefan Kieniewicz). Wypowiadano się również na temat dziejów ruchu robotniczego, ruchu ludowego i powstania II Rzeczypospolitej. Referaty poświęcone początkom feudalizmu w Polsce wygłoszili Kazimierz Tymieniecki, Henryk Łowmiański i Gerard Labuda.

¹⁹ Z. Kaczmarczyk, *Historia państwa i prawa na VIII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie*, CPH, 1959, t. 11, z. 1, s. 233–237.

²⁰ Zob. np. referat H. Wereszyckiego atakujący teorię historycznego determinizmu na rzecz „historii alternatywnej”.

²¹ J. Bardach, *O stanie nauki historii w Polsce*, „Nowe Drogi” 1958, nr 10, s. 45–55.

²² W. Sudnik, *Instytut Historii Prawa UW, jego profesorowie i ich uczniowie (1950–2005)*, „Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój” 2005, t. 14, s. 111–168; Z. Szcząska, *Bogusław Leśnodorski – historyk ludzi, idei i instytucji (1914–1985)*, CPH, 1986, z. 2, s. 1–11; H. Izdebski, M. Wąsowicz, *Bogusław Leśnodorski (1914–1985) – profesor uniwersytetu, historyk, człowiek*, CPH, 2006, z. 1, s. 9–18; K. Orzechowski,

kładali Karol Koranyi, Zbigniew Zdrójkowski, Krystyna Bukowska, Michał Szczaniecki (po przejściu do Warszawy z UAM w 1965 roku), Władysław Sobociński, Stanisław Russocki, Grażyna Bałtruszajtys, Katarzyna Sójka-Zielińska i Henryk Izdebski²³. Prawem rzymskim i prawem antycznym zajmowali się Edward Gintowt, Witold Wołodkiewicz, Henryk Kupiszewski, Józef Modrzejewski i Maria Zabłocka²⁴. Historię doktryn politycznych i prawnych wykładał natomiast Mieczysław Maneli (do wyjazdu z Polski w 1968 roku) i Wiktor Suchecki.

W okresie centralizacji życia naukowego w Polsce ośrodek warszawski odgrywał czołową rolę w integrowaniu środowiska historycznoprawnego, ustalaniu ogólnych planów badawczych itd. Bardach i Leśnodorski (wieloletni redaktor naczelny „Kwartalnika Historycznego”) pełnili ważne funkcje w polskim życiu naukowym i byli w nim uważani za emisariuszy środowiska partyjnego, szczególnie w okresie stalinowskim. Ich postawa w tym zakresie ulegała stopniowej ewolucji zwłaszcza na przełomie lat 60. i 70.

Za badaczy niesprzyjających polityce naukowej władzy był z kolei uznawany Jakub Sawicki (specjalista od historii prawa kanonicznego) i Edward Gintowt, który wykładał na UW i na Wydziale Prawa Kanonicznego warszawskiej Akademii Teologii Katolickiej.

W Krakowie historii państwa i prawa polskiego nauczał Adam Vetulani, Stanisław Roman, Ludwik Łysiak, Stanisław Płaza, Stanisław Grodziski i Waław Uruszcak²⁵. Powszechną historię państwa i prawa wykładał Michał Patkaniowski, Lesław Pauli, Wojciech Bartel, Irena Malinowska, Stanisław Salmonowicz (który przeniósł się ostatecznie na Uniwersytet Mikołaja Kopernika) i Kazimierz Baran. Konstancy Grzybowski stworzył na Uniwersytecie Jagiellońskim pierwszą katedrę historii doktryn politycznych i prawnych, a jego uczniami byli: Marek Sobolewski, Marek Waldenberg, Barbara Sobolewska i Wiesław Kozub-Ciembroniewicz. Badania z zakresu prawa rzymskiego prowadził natomiast Waław Osuchowski, Wiesław Litewski i Janusz Sondel.

Krakowskie środowisko historycznoprawne było powszechnie postrzegane jako opozycyjne wobec oficjalnej polityki naukowej promowanej przez PZPR. Osuchowski

Szkice do portretu uczonego. O Juliuszu Bardachu w pięćdziesięciolecie twórczości, CPH, 1985, z. 2, s. 1–36; S. Grodziski, *Historyzm prawniczy Juliusza Bardacha*, CPH, 2010, z. 2, s. 11–18; H. Olszewski, *Między Themis a Clio. Spojrzenie na warsztat naukowy Juliusza Bardacha [w:] W poszukiwaniu dobra wspólnego. Księga jubileuszowa profesora Macieja Zielińskiego*, red. A. Choduń, S. Czepita, Szczecin 2010.

²³ Karol Koranyi (1897–1964). *Studia w stulecie urodzin*, red. S. Salmonowicz, Toruń 1998; K. Sójka-Zielińska, *Karol Koranyi. W piętnastą rocznicę śmierci*, CPH, 1979, z. 2, s. 149–169; S. Salmonowicz, *Karol Koranyi (1897–1964). Szkic do portretu*, CPH, 1998, z. 1, s. 129–137; K. Sójka-Zielińska, *Karol Koranyi – ze wspomnień o człowieku i nauczycielu*, s. 139–156; eadem, *Michał Szczaniecki jako nauczyciel akademicki*, CPH, 1978, z. 2, s. 291–298; H. Izdebski, *Michał Szczaniecki – badacz i organizator nauki*, CPH, 2003, z. 2, s. 9–18; M. Wąsowicz, *Michał Szczaniecki – nauczyciel akademicki*, s. 19–28; J. Walachowicz, *Michał Szczaniecki. Historyk państwa i prawa*, Poznań 2008.

²⁴ W. Wołodkiewicz, *Edward Gintowt – w dwudziestolecie śmierci*, CPH, 1987, z. 1, s. 161–169; idem, *Edward Gintowt (1899–1965) – w czterdziestopięciolecie śmierci*, CPH, 2011, z. 1, s. 305–315.

²⁵ S. Grodziski, *Nauka i nauczanie historii prawa w UJ (1945–2005)*, „Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój” 2006, t. 15; W. Bartel, *Adam Vetulani*, „Analecta Cracoviensia”, t. 7, 1975, s. 153–202; S. Grodziski, *Adam Vetulani 1901–1976*, CPH, 1977, z. 1, s. 153–161; J. Sondel, *Z badań Adama Vetulaniego nad prawem rzymskim w Polsce*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 1989, z. 125, s. 123–138; W. Uruszcak, *Adam Vetulani (1901–1976) – historyk prawa kanonicznego*, CPH, 1998, z. 1, s. 179–189; *Adam Vetulani 1901–1976*, Kraków 2006; W. Uruszcak, *Badacz i wydawca źródeł prawa dawnej Polski. Czterdzieści lat pracy naukowej Profesora Ludwika Łysiaka [w:] Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, t. 5, Łódź 2000; *Wojciech Maria Bartel 1923–1992*, red. R. Majkowska, Kraków 2006.

i Vetulani byli oskarżani o zajmowanie „wrogich postaw politycznych” oraz zbyt zażyłe kontakty z zachodnimi środowiskami naukowymi i duchownymi katolickimi. Vetulaniemu wielokrotnie blokowano możliwości wyjazdów na prestiżowe staże i konferencje zagraniczne. Podlegał on wieloletniemu rozpracowaniu przez organy służby bezpieczeństwa²⁶. Opóźniano ponadto z powodów pozamerytorycznych awans naukowy Lesława Pauliego, Ireny Malinowskiej i Ludwika Łysiaka.

W Poznaniu badania w zakresie historii państwa i prawa polskiego prowadzili Zdzisław Kaczmarczyk, Zofia Kulejewska, Jan Wąsicki, Edwin Rozenkranc, Witold Maisel, Janusz Deresiewicz, Jerzy Wisłocki i Henryk Olszewski (stworzył on w 1967 roku odrębną katedrę historii doktryn politycznych i prawnych)²⁷. Z katedrą powszechnej historii państwa i prawa był związany Michał Szczaniecki (do momentu przejścia na UW), Tadeusz Silnicki, Jerzy Walachowicz i Bogdan Lesiński²⁸. Prawem rzymskim zajmował się Kazimierz Kolańczyk, Władysław Rozwadowski i Gerard Kuleczka.

Na Uniwersytecie Wrocławskim pracował Seweryn Wysłouch wraz z gronem swoich uczniów – Kazimierzem Orzechowskim, Karolem Joncą, Franciszkiem Połomskim i Alfredem Koniecznym²⁹. Badania z zakresu powszechnej historii państwa i prawa prowadzili Leszek Winowski, Teresa Janasz i Edmund Klein³⁰. Prawem rzymskim zajmował się natomiast Jerzy Falenciak, Michał Wyszyński i Michał Staszków, a historię doktryn politycznych i prawnych wykładał Jan Baszkiewicz³¹. W środowisku wrocławskim postawę kontestacyjną wobec polityki reżimowej zajmowali Seweryn Wysłouch i Leszek Winowski, którym w okresie stalinowskim utrudniano działalność naukową i dydaktyczną.

W Łodzi historią państwa i prawa polskiego zajmował się Henryk Grajewski, Filomena Bortkiewicz i Jacek Matuszewski, powszechną historią państwa i prawa – Józef Matuszewski, Tadeusz Cieślak, Barbara Waldo i Zygfryd Rymaszewski, a prawem rzymskim – Borys Łapicki, Cezary Kunderewicz i Jan Kodrębski³².

²⁶ R. Terlecki, *Profesorowie UJ w aktach UB i SB*, Kraków 2002; S. Salmonowicz, *Profesorowie UJ jako przedmiot inwigilacji organów UB i SB*, „Czasy Nowożytne” 2002, t. 13, s. 179–194.

²⁷ H. Olszewski, *Zygmunt Wojciechowski i poznańska szkoła historii prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1994, nr 3, s. 18–23; *idem*, *Zdzisław Kaczmarczyk 1911–1980*, Poznań 2005; *idem*, *Stracone lata? Wspomnienie o poznańskim środowisku historycznoprawnym okresu 1949–1956* [w:] *W kregu historii i współczesności polskiego prawa. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Arturowi Korobowiczowi*, Lublin 2008, s. 609–622; K. Sikorska-Dzięgielewska, *Jan Wąsicki (1921–1995)*, „Przegląd Zachodni” 1995, nr 3, s. 204–207.

²⁸ E. Borkowska-Bagieńska, *Żywoć pracowity*, „Studia z dziejów państwa i prawa polskiego” 2002, t. 7, s. 5–13.

²⁹ K. Orzechowski, *Seweryn Wysłouch 1900–1968*, CPH, 1968, z. 2, s. 191–194; *idem*, *Seweryn Wysłouch i jego prace z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego i Śląska*, CPH, 1998, z. 1, s. 151–169; M. Ptak, *Kazimierz Orzechowski 1923–2009*, CPH, 2010, z. 1, s. 499–503.

³⁰ T. Janasz, *Leszek Winowski – historyk ustroju i idei politycznych*, CPH, 1998, z. 1, s. 171–177.

³¹ F. Ryszka, S. Filipowicz, *Obecność i wzór. Jan Baszkiewicz – uczony i nauczyciel* [w:] *Historia – idee – polityka. Księga dedykowana Profesorowi Janowi Baszkiewiczowi*, red. F. Ryszka, Warszawa 1995; H. Olszewski, *Wstęp* [w:] J. Baszkiewicz, *Państwo, rewolucja, kultura polityczna*, Poznań 2009.

³² J. Bardach, *Łódzki ośrodek historycznoprawny na tle polskiej nauki historii prawa*, CPH, 2000, z. 1–2, s. 436–439; Z. Rymaszewski, J. Matuszewski, *Dorobek naukowy pięćdziesięciolecia Katedr Historii Państwa i Prawa Polskiego i Powszechnej Historii Państwa i Prawa*, „Acta Univ. Lodz. Folia Iuridica” 1997, z. 64, s. 31–39; J. Kodrębski, *Borys Łapicki*, „Acta Universitatis Lodzensis. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1976, z. 6, s. 269–282; *idem*, *Borys Łapicki* [w:] *Profesorowi Janowi Kodrębskiemu „in memoriam”*,

Na uniwersytecie toruńskim od 1957 roku zorganizowano ponownie wydział prawa, a badania historycznoprawne prowadzili na nim Jan Gerlach, Wojciech Hejnosz, Stanisław Salmonowicz (który jako jeden z niewielu polskich historyków prawa utrzymywał w omawianym okresie poufne kontakty z opozycyjnymi środowiskami intelektualnymi, co wpłynęło bezpośrednio na czasowe zahamowanie jego kariery naukowej), Marian Kallas i Ryszard Łaszewski³³. Zbigniew Zdrójkowski i Krystyna Grzybowska zajmowali się powszechną historią państwa i prawa, prawem rzymskim – Władysław Bojarski, a Wiktor Kornatowski i Janusz Justyński – historią doktryn politycznych i prawnych.

Na Wydziale Prawa UMCS historią państwa i prawa polskiego zajmowali się z kolei Józef Mazurkiewicz i Jerzy Reder, powszechną historią państwa i prawa – Leon Halban, Witold Sawicki, Władysław Ćwik, a prawo rzymskie wykładał Adam Wiliński³⁴. Jan Malarczyk i Roman Tokarczyk wykładali historię doktryn. Lubelscy historycy prawa, związani po 1945 roku ze środowiskiem naukowym KUL, byli uznawani za szczególnie niewygodnych przez oficjalne władze naukowe. W latach stalinizmu Witold Sawicki został nawet skazany na karę pozbawienia wolności za prowadzenie aktywnej działalności niepodległościowej.

W Zakładzie Historii Państwa i Prawa Instytutu Historii PAN pracowali na stanowiskach etatowych: Monika Senkowska-Gluck, Andrzej Ajnenkiel i Andrzej Zakrzewski.

Historycy prawa uczestniczyli aktywnie w życiu naukowym lat 60. ubiegłego wieku, zarówno rozwijając własne dyscypliny historycznoprawne, jak i wpływając znacząco na rozwój nauk „ogólnohistorycznych” i prawnych. W środowisku tym istniała spora grupa badaczy opowiadających się otwarcie po stronie marksizmu i materializmu historycznego (również w jego rewizjonistycznej wersji). Część naukowców nadal jednak podkreślała dystans wobec polityki naukowej prowadzonej przez władze. Istotną rolę odgrywały też niewątpliwie kontakty naukowe z przedstawicielami zachodnioeuropejskich ośrodków badawczych, rozwijane między innymi przez Michała Szczanieckiego, Bogusława Leśnodorskiego, Stanisława Salmonowicza i środowisko romanistów.

Po 1956 roku osłabł bezpośredni wpływ funkcjonariuszy partyjnych na naukę historyczną, zwłaszcza dotyczącą okresów dawniejszych. Oficjalne deklarowanie poparcia dla metodologii marksistowskiej oznaczało niekiedy jedynie ogólne aprobowanie polityki władz i angażowanie się w jej akcje propagandowe, a nie rzeczywiste stosowanie materializmu historycznego w konkretnych badaniach naukowych. Odrębną grupę

Łódź 2000; B. Lesiński, *Opus magnum et laudabile. O twórczości naukowej Józefa Matuszewskiego*, CPH, 1988, z. 2, s. 1–11.

³³ M. Kallas, *Wojciech Hejnosz (1895–1976)*, CPH, 1977, z. 1, s. 163–164; S. Salmonowicz, *Autobiografia naukowa [w:] Historia socjologii polskiej i nauk prawnych w autobiografiach. Tom 3*, Szczecin 1996; *Historia Integra. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Salmonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. D. Janicka, R. Łaszewski, Toruń 2001; S. Salmonowicz, *Staram się łączyć Europę z Polską [w:] Po drogach uczonych. Z członkami PAU rozmawia Andrzej M. Kobos*, t. III, Kraków 2008, s. 655–688.

³⁴ *Twórcy lubelskiego ośrodka historycznoprawnego – ich droga życiowa i wkład do nauki*, „Annales Univ. M. Curie-Skłodowska Sec. G. Ius” 1988, t. 35; J. Willaume, *Działalność naukowa Leona Halbana*, „Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego” 1961, nr 1, s. 7–15; W. Szwarc, R. Tokarczyk, *Leon Halban – uczone i działacz społeczny*, „Kamena” 1973, nr 20; W. Ćwik, *Józef Mazurkiewicz (1904–1977)*, CPH, 1978, z. 2, s. 299–303; W. Szwarc, *Witold Sawicki*, CPH, 1974, z. 2, s. 279–284; G. Bałtruszajtys, *Witold Sawicki*, „Studia Iuridica” 1993, t. 25.

historyków stanowili „rewizjoniści”, najmniej podatni na wszelkie naciski czynników partyjnych.

Dla środowiska historycznoprawnego głównym czynnikiem o charakterze integrującym pozostawało „Czasopismo Prawno-Historyczne”. Ważną rolę odgrywały też ogólnopolskie konferencje oraz działalność Instytutu Nauk Prawnych PAN.

Zróżnicowaną politykę redakcyjną „Czasopisma” trafnie ukazuje jego drugi zeszyt z 1959 roku, w którym obok mocno zideologizowanego artykułu konstytucjonalisty Wiesława Skrzydły na temat charakteru i polityczno-prawnego znaczenia Manifestu Lipcowego PKWN (jako podstawy ideowo-ustrojowej PRL) zamieszczono interesujące opracowanie metodologiczne Jana Adamusa na temat związków historii prawa z czterema naukami pokrewnymi (etnografią, archeologią, antropologią i lingwistyką), szczególnie w zakresie badania najstarszych dziejów Słowian³⁵. Ich cechą wspólną było rekonstruowanie faktów historycznych bez oparcia na źródłach pisanych. W 1960 roku Adamus zamieścił ponadto na łamach „Czasopisma” odważny tekst wzywający do otwartej i rzetelnej krytyki naukowej, oderwanej od wszelkich uwarunkowań środowiskowych i personalnych³⁶.

Lata 60. ubiegłego wieku środowisko historyków prawa przywitało obszerną dyskusją na temat znaczenia Księgi Elbląskiej jako najstarszego zводу prawa polskiego³⁷. W 1960 roku Juliusz Bardach dokonał w „Kwartalniku Historycznym” syntetycznego podsumowania badań prowadzonych w zakresie dziejów polskiego państwa wczesnopiastowskiego³⁸.

Na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego” kontynuowano publikowanie opracowań naukowych z zakresu historii historiografii oraz metodologii. W 1962 roku Jan Adamus ogłosił istotny tekst na temat dorobku naukowego Joachima Lelewela w zakresie historii prawa³⁹. Juliusz Bardach zaprezentował na łamach „Czasopisma” szerokie rozważania na temat zastosowania metody porównawczej w powszechnej historii pań-

³⁵ W. Skrzydło, *Charakter i znaczenie polityczno-prawne Manifestu Lipcowego PKWN*, CPH, 1959, t. 11, z. 2, s. 9–25; J. Adamus, *Historia prawa a cztery nauki pokrewne (etnografia, archeologia, antropologia i lingwistyka)*, CPH, 1959, t. 11, z. 2, s. 263–283.

³⁶ J. Adamus, *O krytyce naukowej*, CPH, 1960, t. 12, z. 2, s. 121–133.

³⁷ Zob. wypowiedzi J. Adamusa, A. Vetulaniego i J. Matuszewskiego w: CPH, 1960, t. 12, s. 189–260.

³⁸ J. Bardach, *Polskie państwo wczesnopiastowskie (Dorobek i perspektywy badań)*, KH, 1960, nr 4, s. 971–1006. Autor wskazał na powojenne tendencje dotyczące ujmowania średniowiecznej historii ustroju w ścisłym związku „z życiem gospodarczym i społecznym epoki”. Skupienie się na ukazaniu „dziejowej roli” jak najszerszych warstw społecznych oznaczało według Bardacha zasadniczą zmianę dotychczasowej perspektywy historycznej, wyznaczonej przez tradycję naukową M. Bobrzyńskiego i S. Kutrzeby, akcentujących „geniusz pierwszych Piastów”. Skrytykował tendencję do sugerowania szczególnej przydatności w badaniach mediewistycznych historyków katolickich oraz idiografizm pojęty jako rezygnacja z uogólniania zjawisk historycznych. Postulował ponadto zbiorowe opracowanie „gruntownej, nowatorskiej metodologicznie i opartej na wynikach najnowszych badań historii Polski wczesnośredniowiecznej, a w jej ramach historii państwa polskiego z pierwszych faz jego rozwoju”. Ze względu na nikły zasób odpowiednich źródeł pisanych Bardach akcentował konieczność większego wykorzystywania w badaniach mediewistycznych nauk pokrewnych – językoznawstwa (metody filologicznej), archeologii i etnografii historycznej. Ważną rolę odgrywały ponadto metody typowe dla nauk historycznych i prawnych – historyczno-porównawcza, retrogresywna, przeżytków (reliktów). Bardach dał również w swoim artykule próbę scharakteryzowania charakteru prawnego Polski wczesnofeudalnej, uznając ją w zasadzie za państwo patrymonialne, lecz z różnymi czynnikami publicznymi.

³⁹ J. Adamus, *Lelewel jako historyk prawa*, CPH, 1962, t. 14, z. 1, s. 9–34.

stwa i prawa (w odróżnieniu od powszechnej historii opisowej, jedynie zestawiającej obok siebie różne systemy państwowe i prawne), w badaniach narodowej historii państwa i prawa oraz w badaniu różnic praw partykularnych o zasięgu międzynarodowym (na przykład prawa kanonicznego i prawa niemieckiego w średniowiecznej Europie)⁴⁰.

Do wypowiedzi Bardacha nawiązała Katarzyna Sójka-Zielińska, akcentując konieczność wykrywania przez historię porównawczą prawa nie tylko wspólnych nurtów rozwojowych prawa poszczególnych narodów, lecz również analizowanie różnic⁴¹. Uznała przy tym za szczególnie przydatne wysuwanie określonych wniosków uogólniających w zakresie historii ustrojów państwowych, również na podstawie marksistowskiej teorii typów i form państwa. Wskazała natomiast na trudności w zastosowaniu przekrojowego ujęcia w powszechnej historii prawa sądowego ze względu na zasadniczą niemożność znalezienia „typu idealnego” przy badaniu rozwoju prawa poszczególnych krajów. Odwołała się przy tym do syntetyzujących ujęć Karola Koranyiego, wydobywających określone różnice pomiędzy poszczególnymi systemami prawa. Polemika dotycząca walorów i niedogodności w zastosowaniu porównawczej i opisowej powszechnej historii państwa i prawa miała się toczyć również w następnych latach.

W 1962 roku wydano ponadto część pierwszą kolejnego tomu syntezy historii państwa i prawa Polski, obejmującego okres od 1918 do 1939 roku⁴², zredagowanego przez Franciszka Ryszkę i zespół pracowników Zakładu Historii Państwa i Prawa Instytutu Historii PAN powstałego w 1961 roku z Działu Historii Państwa i Prawa Instytutu Nauk Prawnych PAN i kierowanego przez Bardacha⁴³. Obok historyków prawa poszczególne rozdziały tej syntezy opracowali badacze reprezentujący odpowiednie dyscypliny prawnicze⁴⁴. Okres postępującej ponownie od początku lat 60. oficjalnej indoktrynacji nauk humanistycznych i społecznych znalazł odpowiedni wyraz w ogólnej wymowie ideologicznej dzieła, które zasadniczo broniło się jednak w warstwie dokumentacyjnej

⁴⁰ J. Bardach, *Metoda porównawcza w zastosowaniu do powszechnej historii państwa i prawa*, CPH, 1962, t. 14, z. 2, s. 9–61. Bardach ukazał wpływ tej metody na historiografię przyjmującą założenia materializmu historycznego oraz stosunki pomiędzy porównawczą historią państwa i prawa a teorią państwa i prawa oraz tzw. historyczną socjologią prawa. Ujmował on zakres powszechnej historii państwa i prawa bardzo szeroko, włączając w krąg jej zainteresowań również dzieje pozaeuropejskich państw i systemów prawnych oraz procesy tworzenia się państwowości. Porównawczo-integralny sposób przedstawienia tej dyscypliny przeciwstawił on ujęciu typologiczno-instytucjonalnemu (stosowanemu na przykład przez S. Estreichera) oraz ujęciu opisowemu (m.in. typowemu dla podręczników K. Koranyiego), nieprowadzącemu do pożądanых wniosków uogólniających. Ze względu na specyfikę dziejów Polski krajowe badania z zakresu omawianej dyscypliny winny akcentować według niego zwłaszcza historię ustrojowo-prawną średniowiecznych Niemiec i Czech oraz Rosji, Austrii i Prus od XVIII do początku XX w.

⁴¹ K. Sójka-Zielińska, *O stosowaniu metody porównawczej w historii prawa*, PiP, 1963, nr 12.

⁴² *Historia państwa i prawa Polski 1918–1939*, cz. I, red. F. Ryszka, Warszawa 1962.

⁴³ Instytut Historii PAN przejął od 1962 r. wydawanie CPH. W pracach Zakładu brali udział m.in. J. Baszkiewicz, B. Leśnodorski, K. Grzybowski, F. Ryszka, J. Wąsicki, J. Wąsicki, M. Senkowska-Gluck i A. Ajnenkiel. Zakład organizował liczne konferencje ogólnopolskie dla historyków prawa i historyków ogólnych oraz imprezy naukowe o charakterze międzynarodowym. Kontynuowano w jego ramach prace nad syntezą historii państwa i prawa Polski, powszechnej historii państwa i prawa, historii doktryn politycznych i prawnych oraz nad edycją źródeł; zob. J. Tazbir, *10 lat działalności Instytutu Historii PAN*, KH, 1963, nr 3, s. 655.

⁴⁴ Autorami pracy byli A. Ajnenkiel, A. Gwiżdż, J. Jończyk, M. Pietrzak, F. Ryszka, C. Berezowski, R. Klimowiecki i K. Ostrowski. Nad poszczególnymi rozdziałami książki dyskutował też m.in. J. Baszkiewicz, K. Grzybowski, K. Koranyi, B. Leśnodorski, J. Sawicki, W. Sobociński i Z. Zdrójkowski.

i faktograficznej. Podręcznik zawierał negatywną ocenę władzy „burżuazji i obszarnictwa w Polsce międzywojennej”, w której ewolucja systemu państwa i prawa miała prowadzić „od niepełnej demokracji (mieszczańskiej) do niepełnego faszyzmu”. Akcentowano rolę polityczną sił antyfaszystowskich z Komunistyczną Partią Polski na czele, wskazując na jednoczesną bierność legalnej parlamentarnej opozycji antysanacyjnej. Główne ustalenia podręcznika powstały na podstawie powojennych niezbyt licznych opracowań monograficznych (między innymi Andrzeja Gwiżdża, Michała Pietrzaka, Andrzeja Ajnenkiela, Franciszka Ryszki i Czesława Madajczyka) oraz wyników badań archiwalnych i prasowych. Jego autorzy wskazali jednak na różne przedwojenne opracowania historyków „burżuazyjnych” oraz emigracyjną twórczość naukową (na przykład Stanisława Mackiewicza, Władysława Pobóg-Malinowskiego, Oskara Haleckiego i Tytusa Komarnickiego).

W dniu 12 kwietnia 1963 roku w Instytucie Historii PAN dyskutowano o walorach naukowych i niedostatkach powyższego dzieła, jego bazie źródłowej, konstrukcji i założeniach metodologicznych⁴⁵. Wystąpiono przeciwko nadużywaniu ocen pejoratywnych, pomniejszeniu wagi problematyki Kresów Wschodnich i mniejszości narodowych oraz wyolbrzymianiu roli KPP w „ludowym froncie antyfaszystowskim” z jednoczesnym wyrażaniem zbyt krytycznej oceny Polskiej Partii Socjalistycznej i Stronnictwa Ludowego. Franciszek Ryszka uznał postulat przebudowania odpowiednich fragmentów opracowania, podkreślając jednak konieczność unikania prób naukowej „rehabilitacji” poszczególnych urzędzeń polityczno-prawnych, w konsekwencji zaś całego systemu.

W 1963 roku na łamach prasy naukowej rozważano na temat kierunków rozwoju poszczególnych dyscyplin historycznoprawnych. Juliusz Bardach zanalizował wnikliwie w „Kwartalniku Historycznym” przedmiot i metody badawcze historii porównawczej praw słowiańskich⁴⁶. W „Czasopiśmie Prawno-Historycznym” opublikowano z kolei tekst dotyczący nowych kierunków badań prawa rzymskiego, opartych na założeniach teoretycznych marksizmu⁴⁷.

Specjalną okazją do przeprowadzenia obszernej dyskusji na temat metodologicznej specyfiki nauk historycznoprawnych i ich odrębności na tle innych nauk prawnych i historycznych były obrady IX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, które odbyły się we wrześniu 1963 roku w Warszawie⁴⁸. Spotkania specjalistyczne zjazdu objęły wszystkie epoki historyczne w wielu aspektach – od historii starożytnej przez archeolo-

⁴⁵ CPH, 1964, t. 16, z. 1, s. 403–410.

⁴⁶ J. Bardach, *Historia praw słowiańskich. Przedmiot i metody badawcze*, KH, 1963, r. 70, nr 2, s. 255–283. Odróżnił on anachroniczne i w zasadzie nieudane próby rekonstrukcji hipotetycznego „prawa ogólnosłowiańskiego” (obecne na przykład w twórczości naukowej Balzera i Kutrzeby) od zastosowania metody porównawczej w historii prawa poszczególnych narodów słowiańskich i od historii porównawczej praw słowiańskich, która winna być traktowana zasadniczo jako część powszechnej historii państwa i prawa obejmująca dzieje ludów słowiańskich w początkach epoki feudalizmu. Głównym kryterium wyodrębniającym tę gałąź badań miało być pokrewieństwo językowe i kulturalne, ułatwiające wymianę wzorów w kształtowaniu odpowiednich instytucji państwowych i prawnych. Bardach postulował ostateczne porzucenie „romantycznej tradycji” i oparcie badań porównawczych „na podstawach naukowej teorii społeczno-ekonomicznego rozwoju” (zwłaszcza z uwzględnieniem dziejów państwowoprawnych ziem ruskich i czeskich).

⁴⁷ E. Polay, *O nowe kierunki badań prawa rzymskiego*, CPH, 1963, t. 15, z. 1, s. 277–286.

⁴⁸ Zob. m.in. *IX Powszechny Zjazd Historyków Polskich*, KH, 1964, t. 70, nr 1; *Pamiętnik IX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 12–16 września 1963 r.*, Warszawa 1964.

gię powszechną do historii Polski Ludowej (ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień kultury średniowiecznej i powstania styczniowego) oraz problematykę metodologiczną. Odbywały się one jednak w warunkach zaostrej presji ideologicznej władz.

W skład Prezydium Zjazdu weszli między innymi Bardach i Kaczmarczyk. W obradach sekcyjnych dotyczących historii polskiej kultury średniowiecznej aktywny udział wzięli Baszkiewicz, Koranyi, Grzybowski i Bardach, wypowiadający się na temat procesów recepcji kulturalnej, roli kulturotwórczej miast oraz dorobku naukowego średniowiecznego Uniwersytetu Krakowskiego. Baszkiewicz wygłosił obszerny referat na temat roli prawa rzymsko-kanonicznego w kulturze politycznej Polski XIII–XIV wieku (szczególnie w zakresie rozumienia pojęcia władzy królewskiej, suwerenności państwowej i ustawodawstwa monarszego). W dyskusji na temat tego referatu wystąpili między innymi Vetulani, Russocki, Koranyi, Bardach i Grzybowski.

W ramach sekcji dziejów Polski Ludowej referat wygłosił Franciszek Ryszka, analizując główne problemy ustroju politycznego i prawa w latach 1944–1948. Był to tekst niewątpliwie mocno zideologizowany i podporządkowany ówczesnym wersjom najnowszej historii Polski, obowiązującym w kanonie oficjalnej historiografii (tezy o rewolucji społecznej, „kontrewolucji”, likwidowaniu „reakcyjnego” aparatu państwowego itd.).

Leśnodorski i Grzybowski wzięli udział w specjalistycznym spotkaniu zjazdowym poświęconym teoretycznej problematyce badań historycznych. Grzybowski stwierdził w jego trakcie, że typowo marksistowska analiza klasowa może się okazać niewystarczająca do wyjaśniania określonych zjawisk historycznych, a niektóre źródła historyczne wytwarzane przez „klasy uciskane” zawierają deformacje, wobec czego muszą również podlegać normalnym kryteriom krytyki naukowej.

Odrębne spotkanie zjazdowe (kierowane przez Juliusza Bardacha) odbyło się w ramach sekcji historii państwa i prawa 12 września 1963 roku. Miało ono na celu omówienie związków pomiędzy nią a dyscyplinami prawnopozytywnymi i naukami historycznymi. Stanisław Ehrlich przedstawił zagadnienie więzi między teorią prawa a historią prawa, wskazując na to, że zadaniem teorii jest „uogólnianie” osiągnięć poszczególnych dyscyplin prawniczych i stawianie im nowych, szerszych pytań badawczych. Akcentował on konieczność ścisłej współpracy historyków i teoretyków prawa⁴⁹. W jego ocenie:

[...] teoretyk, który by ograniczył swoje zainteresowania do tej części rzeczywistości, jaką jest materiał normatywny, nie interesując się ani procesem kształtowania norm współczesnego prawa, ani społecznymi skutkami, jakie zespoły norm wywołują, nie byłby interesującym partnerem w dyskusji z historykiem. To samo dotyczyłoby teoretyka ograniczającego swoje zainteresowania do badań logicznych materiału normatywnego⁵⁰.

Witold Zakrzewski wskazywał w swoim referacie na dużą przydatność badań historycznoprawnych dla dogmatyki prawa ze względu na wyjaśnianie przez nie genezy większości aktualnych instytucji prawnych⁵¹. Zastosowanie metody formalno-dogmatycznej nie mogło wyczerpywać badań nad prawem pozytywnym, a szersza analiza instytucji państwowych i prawnych jako zjawisk społecznych nie powinna abstrahować od typowej wiedzy historycznoprawnej. Za główne zadanie historii prawa uznał on przy tym:

⁴⁹ S. Ehrlich, *Teoria a historia w nauce prawa*, CPH, 1964, t. 16, z. 1, s. 283–289.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 289.

⁵¹ W. Zakrzewski, *Nauki historycznoprawne a prawnopozytywne*, CPH, 1964, t. 16, z. 1, s. 291–304.

[...] wykrywanie prawidłowości determinujących systemy prawne i formy ustrojowe przeszłości, a więc prawidłowości, których istnienie uwarunkowane było odmiennymi stosunkami produkcji, a w konsekwencji odmiennym układem sił klasowych i całokształtem warunków życia społecznego. [...] Naukowa historia państwa i prawa nie tylko opisuje instytucje i urządzenia przeszłości, lecz wyjaśnia przyczyny powodujące konkretne ich ukształtowanie i działanie w poszczególnych okresach historycznych i w poszczególnych krajach⁵².

Zakrzewski zaakcentował ponadto przydatność metody prawno-porównawczej w dyscyplinach historycznoprawnych i w dogmatyce prawa.

Bogusław Leśnodorski podkreślał z kolei dużą aktywność zawodową wielu historyków ustroju i prawa oraz historyków doktryn w zakresie historii politycznej czy społeczno-gospodarczej⁵³. Ich badania oparte były przede wszystkim na marksistowskiej metodologii i teorii rozwoju społecznego. Według niego badanie dawnych instytucji prawnych przez historyków prawa winno być dokonywane na szerszym tle historycznym, obejmującym ogólny kontekst społeczno-polityczny oraz kulturę i świadomość społeczeństwa danej epoki. Leśnodorski postulował uzgadnianie głównych kierunków badań historycznoprawnych „z przedstawicielami innych nauk historycznych i szerzej społecznych” (w zakresie planowanych monografii, syntez historycznych i wydawnictw źródłowych).

W powyższych wypowiedziach wskazywano na rozmaite trudności w ustaleniu stałych granic pomiędzy przedmiotem zainteresowania historyka państwa i prawa a specjalisty z zakresu dyscyplin pozytywnoprawnych, jak również w rozgraniczeniu zakresu badań historycznoprawnych i badań „ogólnohistorycznych”. O tych problemach metodologicznych dyskutowali po wygłoszeniu referatów między innymi Bardach, Grzybowski, Hejnosz, Koranyi, Łysiak, Mazurkiewicz, Russocki i Sobociński. Podkreślono między innymi konieczność badania stosunku prawa do norm moralnych i religijnych w ciągu wieków oraz ustalenia „związków między funkcją ucisku stosowanego przez państwo a wyzyskiem dokonywanym przez eksploatatorów”. Podniesiono też celowość wprowadzenia wykładu z zakresu instytucji państwowych i prawnych na uniwersyteckich wydziałach historycznych.

Podsumowując IX Zjazd, Juliusz Bardach uznał, że:

[...] w referatach i dyskusji [...] wyraźnie zarysował się główny nurt metodologiczny współczesnej polskiej nauki historycznej. Nurt ten stanowi – ujmując rzecz najogólniej – afirmację walorów poznawczych teorii marksistowskiej dla badania historycznego⁵⁴.

W dniach od 11 do 13 czerwca 1964 roku odbyła się w Karpaczu kolejna integracyjna konferencja katedr historycznoprawnych, w której trakcie wygłoszono referaty o stanie nauk historycznoprawnych na tle ogólnej sytuacji nauk prawnych (Jan Wąsicki), o programach studiów z zakresu historii państwa i prawa polskiego (Zdzisław Kaczmarczyk), powszechnej historii państwa i prawa (Zbigniew Zdrójkowski), prawa rzymskiego (Wacław Osuchowski) oraz historii doktryn politycznych i prawnych (Jan Baszkiewicz). Juliusz Bardach omówił rolę nauk historycznoprawnych w systemie studiów prawniczych.

⁵² *Ibidem*, s. 294.

⁵³ B. Leśnodorski, *Historia prawa wśród innych nauk historycznych*, CPH, 1964, t. 16, z. 1, s. 305–317.

⁵⁴ J. Bardach, *Po IX Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich*, NP, 1964, nr 1, s. 120–126.

Jan Wąsicki wskazał w swoim wystąpieniu na zdecydowane przesunięcie ciężaru badań historii państwa i prawa polskiego w kierunku czasów najnowszych – XIX i XX wieku. W zakresie powszechnej historii państwa i prawa przeważały natomiast badania dotyczące okresu feudalnego. Według Wąsickiego winny one skupić się głównie na analizowaniu dziejów prawnoustrojowych sąsiadów Polski⁵⁵.

Juliusz Bardach podkreślił natomiast w swoim wystąpieniu wagę historycznego spojrzenia dla zrozumienia „każdego systemu prawnego”⁵⁶. Odwołując się do założeń metodologii marksistowskiej, uznawał on historyzm za wspólną podstawę wszystkich dyscyplin prawnych⁵⁷. Miał on umożliwiać uzupełnienie dogmatycznej interpretacji obowiązującego prawa przez jego szerszą wykładnię rozwojową i dynamiczną.

Uczestnicy konferencji stwierdzili ostatecznie, że ze względu na metodologiczne założenia „marksowskiego historyzmu” dyscyplinom historycznoprawnym przypada w udziale istotna rola w ogólnym systemie kształcenia prawników polskich i w dalszym pogłębianiu kultury prawnej w społeczeństwie. Podkreślono też wiodącą rolę powszechnej historii państwa i prawa oraz konieczność pogłębiania kontaktów naukowych z poszczególnymi dyscyplinami prawa pozytywnego.

W związku z reformą studiów prawniczych w dniach 10–12 maja 1965 roku przedstawiciele katedr historycznoprawnych obradowali na konferencji w Ustroniu Wielkopolskim na temat opracowania i uchwalenia programów poszczególnych dyscyplin⁵⁸. Bogusław Leśnodorski podkreślił wagę historii państwa i prawa w procesie poszerzania ogólnej wiedzy humanistycznej studentów oraz poznawania mechanizmu przemian polityczno-społecznych na szerszym tle procesu historycznego. Postulował doprowadzenie wykładu uniwersyteckiego do 1945 roku. Waław Osuchowski i Adam Wiliński wygłosili referat dotyczący reformy studiów w zakresie prawa rzymskiego⁵⁹. Opowiedzieli się za omawianiem tylko tych instytucji rzymskiego prawa majątkowego, które znajdują odbicie we współczesnej cywilistyce. Michał Sczaniecki i Michał Patkaniowski mówili o wykładzie z powszechnej historii państwa i prawa, popierając ograniczenie dla I roku studiów wykładu z zakresu historii prawa sądowego⁶⁰. Zaakcentowali też wagę wykładu z zakresu najnowszej historii ustrojów państwowych, stanowiącej wprowadzenie do prawa państwowego (konstytucyjnego). Zdzisław Kaczmarczyk przedstawił natomiast projekt wykładu historii państwa i prawa polskiego, uznając za jego cel ukazanie zmian typów i form państwa polskiego oraz odpowiadających im instytucji prawnych na ziemiach polskich od czasów najdawniejszych aż do powstania PRL. Miał on obejmować

⁵⁵ J. Wąsicki, *Stan nauk historycznoprawnych w latach 1960–1963*, CPH, 1965, t. 17, z. 2, s. 320–327.

⁵⁶ J. Bardach, *Nauki historycznoprawne i ich miejsce w systemie kształcenia prawniczego*, CPH, 1965, t. 17, z. 2, s. 327–332; zob. też *idem*, *Miejsce historii państwa i prawa w systemie nauk prawnych i jej rola w kształceniu prawniczym*, PiP, 1965, nr 5–6, s. 765–774.

⁵⁷ Bardach rozumiał pojęcie historyzmu jako metodę szerszego badania zjawisk prawnych w kontekście całego rozwoju historycznego, w odniesieniu do wszelkich innych przejawów życia społecznego.

⁵⁸ G. Bałtruszajtys, K. Sójka-Zielińska, *Konferencja katedr historycznoprawnych w sprawie nowych programów nauczania przedmiotów historycznoprawnych na wydziale prawa*, CPH, 1966, t. 18, z. 1, s. 273–279.

⁵⁹ W. Osuchowski, *Program studiów uniwersyteckich w zakresie prawa rzymskiego*, CPH, 1966, t. 18, z. 1, s. 279–284.

⁶⁰ M. Sczaniecki, *Program studiów uniwersyteckich w zakresie powszechnej historii państwa i prawa*, CPH, 1966, t. 18, z. 1, s. 284–288.

dzieje prawa państwowego, administracyjnego, finansowego, wojskowego, organizację sądownictwa oraz zarys prawa sądowego. Kazimierz Orzechowski zanalizował z kolei stosunek historii państwa i prawa polskiego do powszechnej historii państwa i prawa. Odrębne referaty na temat miejsca historii doktryn politycznych w ramach studiów prawniczych przedstawił Konstanty Grzybowski i Jan Baszkiewicz.

W ożywionej dyskusji na temat powyższych referatów omawiano między innymi specyfikę metodologiczną dyscyplin historycznoprawnych oraz sprawę rozdziału tematycznego dziejów ustrojowoprawnych Polski XIX wieku pomiędzy historię państwa i prawa polskiego a historię powszechną. Przyjęto również rok 1945 jako datę końcową wykładów poszczególnych dyscyplin. Wskazano ponadto na konieczność kontynuowania określonych wykładów historycznoprawnych w ramach specjalizacji na kolejnych latach studiów prawniczych.

Na przełomie sierpnia i września 1965 roku historycy prawa uczestniczyli w Wiedniu w XII Międzynarodowym Kongresie Nauk Historycznych⁶¹. W ramach kongresu odbyły się między innymi obrady Międzynarodowego Stowarzyszenia Historii Państwa i Prawa, w których trakcie referat dotyczący historii organizacji sądownictwa wygłosił Bogusław Leśnodorski. Juliusz Bardach (wybrany ponownie na stanowisko wiceprzewodniczącego Stowarzyszenia) uczestniczył też w obradach Międzynarodowej Komisji Historii Instytucji Reprezentacyjnych i Parlamentarnych, a Leśnodorski wygłosił drugi referat na kolokwium poświęconym rewolucji francuskiej. W kongresie uczestniczył ponadto aktywnie Franciszek Ryszka, jak również historycy emigracyjni. Tytus Komarnicki wygłosił nawet specjalny referat dotyczący roli prawa w działalności społeczności międzynarodowej czasów nowożytnych i najnowszych.

Historycy prawa na przełomie 1965 i 1966 roku brali udział w wydarzeniach naukowych związanych z rosnącą eskalacją napięcia pomiędzy władzami państwa a Kościołem katolickim, wynikającą z ogłoszenia słynnego listu biskupów polskich do niemieckich oraz rywalizacji pomiędzy państwowymi a kościelnymi obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego (Chrzta Polski). W propagandowych atakach na list biskupów uczestniczyło aktywnie między innymi środowisko Instytutu Zachodniego, włącznie ze Zdzisławem Kaczmarczykiem jako jego ówczesnym dyrektorem⁶². Historycy prawa (Grzybowski, Leśnodorski, Bardach) uczestniczyli też w kampanii publikacji prasowych popierających politykę władz państwowych, unikali oni jednakże nachalnej propagandy, ukazując dominującą rolę państwa w dziejach Polski i krytykując hierarchię kościelną jedynie w dyskretny sposób.

W listopadzie 1966 roku zorganizowano w Krakowie (z inicjatywy PAN i Uniwersytetu Jagiellońskiego) sesję naukową Tysiąclecia Państwa Polskiego, zamykającą oficjalne naukowe uroczystości milenijne⁶³. W obszernym referacie Bogusław Leśnodorski omó-

⁶¹ Zob. m.in. J. Bardach, *Historia państwa i prawa na XII Międzynarodowym Kongresie Nauk Historycznych*, CPH, 1966, t. 18, z. 1, s. 290–292; *idem*, *XII Międzynarodowy Kongres Nauk Historycznych (Wiedeń 29 VIII – 5 IX 1965)*, NP, 1966, nr 1, s. 109–115; *XII Międzynarodowy Kongres Nauk Historycznych*, KH, 1966, r. 73, nr 2; A. Gieysztor, *O Kongresach Nauk Historycznych*, KH, 1966, r. 73, nr 2; M. Kukiel, *Od Zurichu do Wiednia. Pięć kongresów międzynarodowych*, „Teki Historyczne” 1968–1969, t. 15.

⁶² W 1966 r. Kaczmarczyk zrezygnował jednak z funkcji dyrektora Instytutu wobec postępującego procesu upolityczniania tej placówki naukowej. Na temat obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego zob. T. Rutkowski, *Nauki historyczne...*, s. 439–444.

⁶³ KH, 1967, r. 74, nr 3, s. 889–902; CPH, 1967, t. 19, z. 2, s. 237–240.

wił znaczące momenty historii Polski związane z walką o jej niepodległość, a Konstanty Grzybowski zaprezentował proces kształtowania się kultury ogólnonarodowej i wkład Polski do „kultury ogólnoludzkiej”.

Tadeusz Rutkowski zasadnie stwierdził, że z jednej strony państwowe obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego spowodowały niewątpliwie popularyzację dziejów ojczyźnych w szerszych kręgach społecznych, z drugiej jednak strony włączenie środowisk naukowych do akcji politycznej przeciwko Kościołowi katolickiemu skutkowało też spadkiem autorytetu oficjalnej historiografii. Nie ulega bowiem wątpliwości, że milenijne obchody kościelne, akcentujące istotną rolę chrześcijaństwa w polskim procesie historycznym, cieszyły się olbrzymią aprobatą społeczną⁶⁴.

Zagadnienia metodologii nauk historycznoprawnych były stale poruszane na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego”, w którym zamieszczono w 1967 roku obszernie opracowanie Witolda Maisla omawiające syntetycznie przedmiot i zakres badań archeologii prawniczej, jej systematykę, źródła, metodologię i charakter, jako odrębnej dyscypliny naukowej badającej przedmioty związane z dawnym życiem prawnym⁶⁵.

W dniu 22 stycznia 1968 roku Zakład Historii Państwa i Prawa Instytutu Historii PAN zorganizował dyskusję nad planowanym czwartym tomem syntezy historii państwa i prawa polskiego, obejmującym lata 1846–1918⁶⁶. Jego autorem był Konstanty Grzybowski. Projekt opracowania omówili Sobociński, Wąsicki, Szczaniecki, Salmonowicz, Grodziski, Mazurkiewicz, Orzechowski, Ajnenkiel, Bardach, Senkowska, Jonca, Sójka-Zielińska i Vetulani. Wskazywano między innymi na dobór kryteriów wyboru instytucji prawnych państw zaborczych istotnych dla społeczeństwa polskiego XIX wieku oraz konieczność zaznaczenia różnic ustrojowych pomiędzy poszczególnymi zaborami. Szczaniecki postulował dokonanie porównania ewolucji ustroju i prawa na terenie trzech państw zaborczych na szerszym tle procesu rozwoju państwowości „typu burżuazyjnego” na przełomie XIX i XX wieku. Bardach zaproponował z kolei ujęcie problematyki w sposób „dynamiczny”, przez ukazanie przeciwieństwa ustroju społecznego (w aspekcie „klasowo-narodowym”) ziem polskich i reakcyjnego ustroju państw zaborczych. Zwrócił też uwagę na uwzględnienie polskich inicjatyw społecznych zastępujących brakujące organy państwa polskiego.

Początek roku 1968 przebiegał pod znakiem przygotowań do uroczystych obchodów 50-lecia odzyskania niepodległości przez Polskę oraz wzrastającego konfliktu politycznego w kierowniczych gremiach PZPR. W styczniu 1968 roku w redakcji „Miesięcznika Literackiego” przeprowadzono obszerną dyskusję na temat dorobku II Rzeczypospolitej, w której udział wzięli znani historycy polscy, między innymi Juliusz Bardach i Andrzej Ajnenkiel⁶⁷. Rozważano problemy dotyczące charakteru polskiej państwowości, funkcji państwa jako aparatu władzy i państwa w znaczeniu prawnoorganizacyjnym oraz mechanizmu działania władzy państwowej.

⁶⁴ Warto wspomnieć, że w kościelnych uroczystościach milenijnych wziął udział A. Vetulani, wygłaszając specjalny referat w trakcie uroczystej sesji Episkopatu Polski na Wawelu.

⁶⁵ W. Maisel, *Archeologia prawnicza (Zarys problematyki)*, CPH, 1967, t. 19, z. 2, s. 9–49.

⁶⁶ W. Sobociński, *Tom IV „Historii państwa i prawa polskiego (1848/1863–1918)”*, CPH, 1968, t. 20, z. 2, s. 95–114; J. Wąsicki, *Uwagi o części IV „Historii państwa i prawa polskiego” obejmującej zabór pruski w okresie od 1847 do 1918 r.*, CPH, 1968, t. 20, z. 2, s. 114–126.

⁶⁷ *II Rzeczpospolita (dyskusja historyczna)*, „Miesięcznik Literacki” 1968, nr 6, s. 76–94.

W dniu 9 marca 1968 roku redakcja „Kwartalnika Historycznego” zorganizowała kolejną dyskusję historyków na temat znaczenia przełomu roku 1918 w najnowszej historii Polski⁶⁸. Spotkanie otworzyło wystąpienie Bogusława Leśnodorskiego, w którym zanalizował on w miarę przychylnie (na tle ówczesnych trendów w historiografii krajowej) dorobek dwudziestolecia międzywojennego, podkreślając niekorzystne geopolityczne położenie młodego państwa polskiego oraz pozytywne elementy rządów parlamentarnych (1918–1926). O demokratycznym charakterze pierwszych lat II RP mówił Andrzej Ajnenkiel. Okres rządów autorytarnych po 1935 roku zanalizował z kolei Juliusz Bardach.

W marcu 1968 roku doszło do ostrego konfliktu politycznego w Polsce, związanego zarówno z przesileniami w obrębie obozu władzy, propagandową kampanią antysemicką, jak i z szerokim rozwojem ruchu studenckiego żądającego zdecydowanej liberalizacji polityki kulturalnej i naukowej⁶⁹.

Szczególny ferment ideologiczny panował od kilku lat w środowisku naukowym Uniwersytetu Warszawskiego uznawanego przez władze partyjne za ośrodek zbyt liberalny i „kosmopolityczny”. Nurt rewizjonistyczny rozwijał się na tej uczelni zwłaszcza na wydziałach humanistycznych (filozofia, socjologia, historia). Jak słusznie zauważył Tadeusz Rutkowski, w grupie naukowców ocenianych jako zbyt liberalni znalazł się również Juliusz Bardach i Bogusław Leśnodorski⁷⁰. Już od 1963 roku Służba Bezpieczeństwa interesowała się Bardachem posądzanym o poglądy „burżuazyjne” oraz kontestowanie polityki naukowej PZPR. Jego rozpracowanie operacyjne (również przy pomocy tajnych współpracowników) prowadzono do 1974 roku. Po 1968 roku SB zainteresowała się również Leśnodorskim, który jeszcze w 1966 roku zaprotestował przeciwko wyrzuceniu z PZPR Leszka Kołakowskiego i ograniczaniu autonomii uniwersyteckiej.

W marcu 1968 roku Leśnodorski, jako dziekan Wydziału Prawa UW, stanął na czele specjalnej komisji mającej zgromadzić dokumentację szkód poniesionych przez studentów na skutek represji policyjnych. Leśnodorski i Bardach podpisali też list grupy uczonych warszawskich do ministra Henryka Jabłońskiego, w którym protestowano przeciwko nieuzasadnionemu użyciu siły na wiecach studenckich. Z ruchem studenckim na Uniwersytecie Jagiellońskim sympatyzował Konstanty Grzybowski i Adam Vetulani, a w środowisku Polskiej Akademii Nauk krytyczne uwagi wobec polityki PZPR zgłaszał między innymi Andrzej Ajnenkiel⁷¹.

Tadeusz Rutkowski zasadnie stwierdził, że wydarzenia marcowe 1968 roku oraz przymusowa emigracja wielu badaczy polskich żydowskiego pochodzenia przyniosły

⁶⁸ KH, 1968, r. 75, nr 3, s. 527–542.

⁶⁹ Na temat wydarzeń 1968 r. zob. m.in. M. Tarniewski [J. Karpiński], *Krótkie spięcie. Marzec 1968*, Paryż 1977; A. Siwek, *Uniwersytet Warszawski w marcu '68*, Warszawa 1989; J. Eisler, *Marzec 1968. Geneza. Przebieg. Konsekwencje*, Warszawa 1991; *Marzec 1968. Trzydzieści lat później. Referaty*, t. 1, red. M. Kula, P. Osęka, M. Zaremba, Warszawa 1998; T. Rutkowski, *Nauki historyczne...*, s. 468–499.

⁷⁰ T. Rutkowski, *Nauki historyczne...*, s. 435.

⁷¹ K. Grzybowski i A. Vetulani podlegali odrębnemu rozpracowaniu operacyjnemu przez SB; zob. R. Terlecki, *Profesorowie...*, s. 73–99, 153–174. Grzybowski w styczniu 1968 r. przeciwstawił się kampanii „antysyjonistycznej”, broniąc redaktorów i autorów *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej*. Również prostudencka postawa pracowników Zakładu Historii Państwa i Prawa IH PAN spotkała się z ostrą krytyką czynników partyjnych, co odbiło się na sytuacji kadrowej tej instytucji, pracującej od 1968 r. w bardzo małym składzie (M. Senkowska-Gluck, A. Ajnenkiel, A. Zakrzewski), i zlikwidowanej ostatecznie w 1970 r.

poważne, negatywne konsekwencje dla środowisk naukowych oraz organizacji nauki w Polsce⁷². Zreorganizowano system kierowania nauką i dokonano wymiany zdecydowanej części kadry kierowniczej. Z Instytutu Historii PAN odszedł Bogusław Leśnodorski, Juliusz Bardach i Konstanty Grzybowski.

⁷² T. Rutkowski, *Nauki historyczne...*, s. 468–486.